

Możliwość wykorzystania przedmościa terespolskiego w opinii turystów

Possibilities of utilization of Terespol Forts Area in tourists opinion

Mieczysław Bytniewski¹, Łukasz Belniak²

¹Institut Turystyki i Rekreacji
Państwowa Szkoła Wyższa Papieża Jana Pawła II
ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska

²absolwent AWF w Warszawie kierunek Turystyka i Rekreacja

Abstract. It seems that first steps to save from oblivion the forts of the Terespol area have been taken. What can be seen is the determination of the local authorities who, together with the Communal Cultural Center in Koroszczyn and their partner in Belarus i.e. the Executive Committee of the City of Brest conceived a project entitled “Brest Fortress – joint historical and cultural heritage”. The bodies that are carrying out the project want to promote tourism in the area, protect its monuments and organize periodical Polish-Belorussian cultural and touristic meetings related to the Brest Fortress Complex. The aim of the paper is to present the status quo of the forts of the Terespol area and possibilities of putting them to good account in terms of tourism and recreation. When elaborating on the subject, the following methods were applied: document analysis, the authors' own observation of the complex, community interview and diagnostic survey. The analysis allowed us to ascertain that the forts in the Terespol area can and should become an important and precious object on the tourist's map of the southern Podlasie region, and we should put them to good account in tourism and recreation, an example of which are the Kobylany forts.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, forty brzeskie, Przedmieście Terespolskie, turystyka i rekreacja

Key words: cultural heritage, Brest fortress, Terespol area, tourism and recreation

Wstęp

Ochrona i zagospodarowanie historycznych budowli obronnych nabiera w Polsce coraz większego znaczenia. Zmiany, jakie nastąpiły po 1989 roku, szybki postęp w technice wojskowej, zmiany struktury i strategii polskiej armii spowodowały, że wiele obiektów militarnych straciło znaczenie militarne. Naukowcy oraz pasjonaci mogli rozpocząć badania niedostępnych w czasach PRL-u obiektów. Jednocześnie bardzo często były one sprzedawane lub oddawane w dzierżawę pełniąc najczęściej funkcje magazynowe lub niszczały. Zainteresowanie wykorzystaniem budowli obronnych dla nowych funkcji związane jest również z ogólnoswiatowym trendem zagospodarowywania tego typu obiektów dla celów mieszkaniowych, kulturalnych, edukacyjnych czy handlowych (Chiluk P. 2002).

Przystosowanie obiektów pofortyfikacyjnych do cywilnego wykorzystania nie jest zadaniem prostym, ponieważ budowle obronne były obiektami specjalnymi. Jednocześnie należy pamiętać o zabytkowym charakterze

historycznych fortyfikacji. Wiele z nich podlega ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Maraśkiewicz J. 2007).

Historia Twierdzy Brzeskiej sięga 1795 roku, kiedy to przed rosyjskimi władzami wojskowymi pojawił się problem inżynierskiego zabezpieczenia nowej, zachodniej granicy imperium. Pierwsze plany budowy fortecy przedstawili w 1797 roku gen. Piotr K. Suchtelen, gen. Karol I. Opperman, gen. Diewalan jednak ze względu na brak funduszy realizacja projektu była wciąż przekładana (Chiluk P. 2002).

Po dokonaniu w 1830 i 1833 roku poprawek car Mikołaj I ostatecznie zatwierdził projekt Twierdzy Brześć Litewski. Podczas wznoszenia twierdzy o kilka kilometrów „przeniesiono” miasto Brześć Litewski, co było przedsięwzięciem logistycznym niespotykanym w owych czasach.

13 czerwca 1836 roku odbyło się uroczyste rozpoczęcie prac budowlanych. Budowa trwała 6 lat, zajęła ona powierzchnię 4 km², a obwód jej wynosił 6,4 km. 26 kwietnia 1842 roku nastąpiło uroczyste zawieszenie sztandaru fortecznego na maszcie. Brześć stał się jedną z 44 etatowych twierdz rosyjskich (Szafran C. 2007). Początkowo Twierdza Brzeska uważana była za jedną z najnowocześniejszych twierdz rosyjskich, jednak wprowadzenie dział gwintowanych i doświadczenia wyniesione z toczonych w Europie wojen sprawiły, iż nieodporna na ogień artylerii oblężniczej twierdza musiała zostać zmodernizowana i rozbudowana. W związku z tym w latach 70-tych XIX wieku komisja pod przewodnictwem generała Mikołaja M. Obruczewa wyznaczyła miejsca pod budowę nowych fortów, rozmieszczonych w promieniu od 3,5 do 4 km od cytadeli i w takiej samej odległości od siebie, na łącznym obwodzie około 30 km. Budowa tych obiektów trwała od 1878 do 1888 roku. Wybudowano pierścień 10 fortów, oznaczonych cyframi rzymskimi. Tym razem musiano zrezygnować z budowy umocnień tylko na ścisłym terytorium Rosji i dwa forty wzniesiono na przedmościu terespolskim. Po „naszej” stronie Bugu wzniesiono fort VI „Terespol” (w Lebedziewie) i fort VII „Łobaczew”, ponadto w celu lepszej komunikacji usypano sieć dróg, które są wykorzystywane do dzisiaj (Chiluk P. 2002, Chorzępa J. 2005).

We wrześniu 1939 r. atak na Twierdzę prowadzony przez pododdziały XIX korpusu pancernego gen. Heinza Guderiana rozpoczął się 14 września. 22 września do Brześcia weszły oddziały radzieckie, a następnie odbyła się wspólna defilada sojuszników (Charczkova 2000).

22 czerwca 1941 r. brzeska cytadela ponownie stała się miejscem nasilonych walk. Obrona oddziałów Armii Czerwonej i wojsk NKWD trwała przeszło miesiąc i zakończyła się prawie całkowitym zniszczeniem umocnień (Chorzępa J. 2005).

Po II wojnie światowej granica pomiędzy ZSRR i Polską ustanowiona została na Bugu, tym samym, przy Polsce pozostało jedynie Przedmoście Terespolskie, z wyjątkiem wycinka zawartego pomiędzy głównym nurtem Bugu (fosa Cytadeli), a tzw. bużyskiem, zaadaptowanym przy powstawaniu twierdzy na fosę terespolskiej linii lunet (Michalska G 2007).

W skład zespołu fortecznego na terenie obecnej gminy Terespol wchodziło 6 fortów: Łobaczew, Koroszczyn, Kobylany, Lebedziew, Terespol, Żuki.

Fort Łobaczew wzniesiono w latach 1878-88 w odległości ok. 2,5 km od rdzenia twierdzy. Należy do najstarszej wewnętrznej linii fortów brzeskich. W latach 1911-1914 był modernizowany, później poważnie uszkodzony. W okresie międzywojennym użytkowany był jako magazyny wojskowe. Zachowany jest szczerunkowo, w dużej mierze pozbawiony elementów ziemnych.

Fort Koroszczyn usytuowany jest w odległości ok. 6 km od centralnych obwarowań twierdzy w Brześciu. Powstał na początku XX wieku, tworząc z fortami w Kobylanach i Lebedziewie wycinek zewnętrznego pierścienia umocnień. Fort jest dość dobrze zachowany a na szczególną uwagę zasługuje zachowana, nie wysadzona jak w innych fortach kaponiera czołowa, w której zachowały się relikty pierwotnego wyposażenia.

Fort Kobylany został wzniesiony po 1912 roku i jest obiektem analogicznym, jak fort w Koroszczynie, jednak w dużo gorszym stanie. W okresie międzywojennym używany był jako magazyn wojskowy, a od 1937 roku, po zbudowaniu bazy lotniczej w Małaszewiczach jako skład paliwa. W skład fortu wchodził wybudowany w latach 1912-1914 magazyn amunicyjny. Zachowała się skazamatowana półokrągła kaponiera szyjowa wyposażona w strzelnice przeciwykoszetowe. Obecnie w obiekcie znajduje się bar „Prochownia” i jest to jedyne dzieło poforteczne wykorzystane do celów „niemagazynowych”.

W odległości ok. 6,5 km od rdzenia twierdzy, w połowie drogi pomiędzy fortami Kobylany i Żuki usytuowany jest fort Lebedziew. Powstał w tym samym czasie i na podstawie tego samego projektu, co forty Koroszczyn

i Kobyłany. Jest to najgorzej zachowany obiekt poforteczny. W latach wcześniejszych w obiekcie znajdowały się magazyny, jednak obecnie fort jest nieużytkowany.

Fort Terespol usytuowany w odległości ok. 3 km na płd.-zach. od rdzenia Twierdzy Brzeskiej, oraz ok. 3,5 km na płd.-wsch. od najbliższego fortu wchodzącego w skład wewnętrznej linii obrony. Połączony jest z miastem dobrze zachowaną drogą rokadową. Fort należy do najstarszej wewnętrznej linii dziesięciu fortów brzeskich i pierwotnie nosił nazwę „fortu nr VI”. W czasie I wojny światowej fort został częściowo wysadzony przez Rosjan. Obiekt zachowany jest najlepiej ze wszystkich fortów zespołu. Rozpoczęta w 2001 r. rewaloryzacja Fortu Terespol, poza częściowym oczyszczeniem zabytku z dzikiej zieleni, nie ma w ostatnich latach kontynuacji. Wstęp na teren fortu jest zabroniony, gdyż znajdują się tam magazyny.

Fort Żuki powstał w latach 1914-1915, zniszczony został pod koniec sierpnia 1915 roku przez wycofujące się oddziały armii rosyjskiej. Do dnia dzisiejszego pozostały jedynie części murów fortu (Kolendo-Korczakowa i in. 2006, Michalska G. 1991, 2007).

Cel pracy

Celem tej pracy jest przedstawienie opinii zwiedzających forty Przedmościa Terespolskiego odnośnie do możliwości wykorzystania ich w szeroko rozumianej turystyce.

W pracy postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy forty Przedmościa Terespolskiego są cennym zabytkiem historycznym?
2. Jakie są możliwości wykorzystania pozostałości obiektów pofortecznych?

Materiał i metody badań

Badania ankietowe zostały przeprowadzone w okresie maj-czerwiec 2008 roku. Wybór terminu podyktowany był dużą liczbą tzw. „długich weekendów” a także porą roku, gdyż jest wielce prawdopodobne, że w okresie jesiennym-zimowym miejsca te są słabo odwiedzane.

Łącznie przebadano 87 osób, przy czym nie ankietowano dzieci, które towarzyszyły rodzicom. Największą grupę stanowili respondenci będący w przedziale wieku 25-65 lat, legitymujący się średnim wykształceniem, zamieszkujący w miastach do 60 tys. mieszkańców. W większości byli to mieszkańcy miast powiatu bialskiego, co można było zauważyć po tablicach rejestracyjnych samochodów. Równie duży odsetek stanowili badani zamieszkujący duże miasta, głównie mieszkańcy Warszawy, którzy na terenie gminy Terespol posiadają domki letniskowe i tam aktywnie spędzali weekendy.

Wyniki badań

Zdecydowana większość respondentów (ponad 60%) uprawia turystykę okazjonalnie, tj. maksymalnie dwa razy w roku. Najczęściej wycieczki turystyczne odbywają w czasie wakacji lub podczas urlopu. Należy jednak zauważyć, że co trzeci badany (36,8%) uprawia turystykę co najmniej trzy razy w roku. Ta grupa respondentów twierdziła, że jest to dla nich sposób na aktywne spędzanie czasu wolnego.

Prawie połowa ankietowanych (47,1%) stwierdziła, że najczęściej turystykę uprawia w formie wycieczek samochodowych. Duża grupa badanych podróżuje rowerem (25%) lub wędruje pieszo (17,6%). W kategorii „inne” badani pisali, że często turystykę uprawiali „przy okazji” wyjazdów służbowych, odwiedzin rodziny bądź znajomych.

Kolejne pytanie ankiety dotyczyło wiedzy badanych odnośnie historii i przeznaczenia obiektu, na terenie którego się znajdowali.

Wszyscy respondenci jednoznacznie stwierdzili, że mają świadomość, jaki obiekt zwiedzają. Analiza odpowiedzi na dalszą część pytania wykazała jednak, że tylko co piąta osoba potrafiła podać prawidłową nazwę zabytku i posiada głębszą wiedzę na temat jego historii.

Prawie trzy czwarte respondentów (72,7%) świadomie wybrało forty Przedmościa Terespolskiego jako obiekty warte poznania i zwiedzenia. Pozostała grupa stwierdziła, że na terenie fortów znalazła się „przypadkowo”, tj. podczas spaceru, przystanku w czasie podróży lub kierowana ciekawością „co to są za obiekty”.

O zwiedzanych fortach badani usłyszeli głównie od znajomych (43,7%). Były one przez nich wymieniane jako jedno z wielu zabytków znajdujących się na terenie gminy Terespol. Co czwarty respondent (24,1%) natrafił na informacje o fortach, czytając książki czy też publikacje naukowe. Niewielki odsetek ankietowanych (16,15%) stwierdził, że usłyszał o nich oglądając telewizję, słuchając radia lub czytając gazetę. Taka sama grupa nigdy nie słyszała wcześniej o zwiedzanych obiektach.

Zdecydowana większość badanych (82,8%) stwierdziła, że zwiedzane przez nich forty powinny być zachowane i poddane konserwacji. Jako powód najczęściej wskazywali, iż są one istotnym elementem historii tych ziem, wspaniałym przykładem architektury militarnej, cennym dotąd niezbadanym materiałem dla naukowców. Interesujące były wypowiedzi respondentów zamieszkujących okoliczne miejscowości. Twierdzili oni, że forty na stałe wrosły w krajobraz gminy Terespol i źle byłoby, gdyby zniknęły, tym bardziej, że te okolice nie obfitują w zabytki.

W przedostatnim pytaniu ankiety badani mieli za zadanie przedstawić swoją opinię nt. sposobów i możliwości wykorzystania obiektów pofortecznych. Uzyskane odpowiedzi w większości przypadków były bardzo ogólnikowe. Respondenci po prostu stwierdzali, że forty powinny służyć turystyce i rekreacji. Ponadto wskazywano, że na ich terenie można utworzyć muzeum historii tego regionu, kompleks restauracyjno-hotelowy lub camping. Padła też propozycja wykorzystania obiektów do gry w paintball, utworzenia „szkoły przetrwania” czy ośrodka wspinaczki skałkowej. Kilku respondentów stwierdziło, że otaczające forty fosy są doskonałym miejscem do połowu ryb, a otaczające je lasy zachęcają do zbierania grzybów.

Ostatnie pytanie dotyczyło uczuć, jakie towarzyszyły badanym podczas zwiedzania obiektów Przedmościa Terespolskiego.

Zadowolenie ze zdobycia i pogłębienia wiedzy (50%) oraz zachwyt nad pięknem otaczającej natury i zwiedzanymi obiektami (36,3%) to uczucia dominujące.

Podsumowanie

Forty Przedmościa Terespolskiego nie są nawet w minimalnym stopniu przystosowane do potrzeb turystyki. Brak jest jakichkolwiek oznaczeń, a lokalizacja jest bardzo utrudniona, gdyż w większości ukryte są w otaczających lasach. Forty są zaśmiecone, i jak można było zauważyć, niejednokrotnie były lub są siedliskiem wandalii. Poza częścią fortu Kobylany, trudno zauważyć by forty były poddawane jakomkolwiek pracom renowacyjnym, czy chociażby zabezpieczającym. Nie przeprowadza się żadnych prac konserwatorskich, jednak istnieje duże prawdopodobieństwo, że w niedługim czasie stan fortów ulegnie poprawie. Jeżeli inicjatywy podjęte przez władze gminy i pasjonatów Twierdzy Brzeskiej zostaną wcielone w życie na mapie polskich zabytków pojawi się nowy obiekt architektury militarnej – Forty Przedmościa Terespolskiego.

Widoczne jest duże zaangażowanie władz gminnych, które przy współpracy Gminnego Ośrodka Kultury w Koroszczynie oraz partnera projektu – Komitetu Wykonawczego Miasta Brześć utworzyły projekt „Twierdza Brześć – wspólne dziedzictwo historyczno-kulturowe”. Jego realizacja ma na celu promocję turystyki, ochronę zabytków oraz organizację cyklicznych polsko-białoruskich spotkań kulturalnych i turystycznych związanych z obiektami Zespołu Fortów Twierdzy Brzeskiej. Projekt jest odpowiedzią na nikłe zainteresowanie władz centralnych przyszłością obiektów fortyfikacyjnych oraz prawie całkowitym brakiem rzetelnych kompleksowych opracowań na ten temat.

W ramach projektu w dniach 25-26 maja 2007 r. zorganizowano pierwszą międzynarodową konferencję „Twierdza Brześć – wspólne dziedzictwo historyczno-kulturowe”. W jej ramach zwiedzano forty, jednocześnie dokonując oceny stanu faktycznego fortyfikacji.

Literatura

- Chariczkowa, 2000. Historia Twierdzy Brześć. Problemy ochrony i wykorzystania obiektów w działalności turystycznej. Współpraca z muzeami krajowymi i zagranicznymi. In: Fortyfikacja europejskim dziedzictwem kultury. Tom XI. Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji, Warszawa.
- Chiluk P., 2002. Historia budowy Twierdzy Brześć Litewski. Gonicz Terespolski, nr. 59.
- Chorzępa J., 2005. Fortyfikacja. Wyd. Carta Blanca, Warszawa.
- Kolendo-Korczakowa K., Oleńska A., Zgliński M., 2006. Katalog zabytków w Polsce, województwo lubelskie, powiat Biała Podlaska. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Maraśkiewicz J., 2007. Forty, to także zabytki. In: Twierdza Brześć. Wyd. GOK, Koroszczyn.
- Michalska G., 2007. Nadbużańska forteca. In: Twierdza Brześć. Wyd. GOK, Koroszczyn.
- Michalska G., 1991. Fortyfikacje terespolskie Twierdzy Brzeskiej. Studium naukowo-historyczne, Tom 1.
- Poszalska M., 2007. Twierdza Brześć – wspólne dziedzictwo historyczno – kulturowe. In: Twierdza Brześć. Wyd. GOK, Koroszczyn.
- Szafran C., 2007. Historyczne znaczenie Twierdzy Brześć. In: Twierdza Brześć. Wyd. GOK, Koroszczyn.
- www.mojepodlasie.friko.pl

